

інших вимірів. У 1623 р. до Острога було допущено єзуїтів, які заснували свою колегію (1625 р.). У 1626 р. тут було посвячено нову каплицю, а в 1626 р. – новий костел св. Ігнатія Лойоли і Франциска Ксаверія. Острозькі єзуїти мали місійні осередки в маєтках колегії Берездові, Губкові, Княгинині, Мощаниці, Новому Острозі, Суражі, Турові і Звягелі. У зв'язку з тим, що острозьким єзуїтам було передано частину церковних маєтків, дії *Анни-Алоїзи Острозької (Ходкевич)* оскаржував православний єпископ Атанасій Пузина, а також київський уніатський митрополит Антоній Селява. Діяльність єзуїтів спричинилася до фактичної ліквідації ОА, а в Острозі були вчинені репресії проти православних. Водночас, католики не змогли суттєво вплинути на місцевий православний соціум, який важко піддавався покатоличенню.

Джерела: Archiwum Domu Sapienhów / Ed. A. Prochaska. – Lwów, 1892. – Т. I; Sawicki J. Synody diecezji łuckiej i ich statuty. – Warszawa, 1949 / Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne. – 3.

Література: Колосок Б. Кафедральні споруди Луцька. Історико-архітектурне дослідження. – Білий Дунаєць – Остріг, 2002; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990; Ричков П. А., Луц В. Д. Архітектурно-мистецька спадщина князів Острозьких. – Київ, 2002; Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – середини XVII ст. – Львів, 2005; Budzisz M. Sieć parafii i placówek zakonnych w łacińskiej diecezji łuckiej od r. 1589 do końca XVII w. – Lublin, 1968; Dziegielewski J., Maciszewski J. Maciejowski Bernard h. Ciołek (1548-1608) // Polski Słownik Biograficzny. – Т. 19. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1974. – S. 48-52; Królik L. Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej od XVI do XVIII wieku. – Lublin, 1983; Kumor B. Episkopat łaciński wobec unii brzeskiej (1590-1637) // Unia brzeska. Przeszłość i teraźniejszość. 1596-1996. – Kraków, 1998. – S. 15-39; Modzelewska B., Osadczy W. Łucka diecezja // Encyklopedia katolicka. – Т. 11. – Lublin, 2006. – S. 589-599; Organizacja dekanalna diecezji łuckiej i brzeskiej w XVII i XVIII wieku / Red. ks. Bolesław Kumor. – Lublin, 1981.

Леонід Тимошенко

Луцька та острозька єпархія у XVI – XVII столітті

Структурна адміністративно-територіальна одиниця Київської православної митрополії, від жовтня 1596 р. – єпархія Київської унійної митрополії, від 1621 р. – існування паралельних унійної і православної єпархій.

За літописними свідченнями, Луцька єпархія вперше згадується під 1288 роком. Місцева кафедра наприкінці 1383 р. – на початку 1384 р. була уфундована князем Любартом. У XVI-XVII ст. луцькими й острозькими єпископами були: 1503-1526 рр. – Кирило; 1526-1528 рр. – Пафнутій; 1528-1534 рр. – Макарій; 1534-1540 рр. – Арсеній; 1541-1548 рр. – Теодосій Гулевич; 1549 р. – Юрій Фалчевський; 1558 р. – Йосиф; 1564 р. – Никифор; 1565-1567 рр. – Марко Журавницький; 1569-1585 рр. – Йона Борзобагатий Красенський; 1585-1607 рр. – *Кирило Терлецький* (з 1596 р. уніат); 1607-1621 рр. – Євстахій Малинський (уніат); 1621-1633 рр. – Ісаакій Борискович (православний); 1621-1637 рр. – Ієремія Почапівський (уніат); 1633-1650 рр. – Атанасій Пузина (православний).

Найбільш відомими єпископами другої половини XVI – першої половини XVII ст. були Йона Борзобагатий Красенський, *Кирило Терлецький*, *Ісаакій Борискович*. Якщо перший відомий своїми “неблаговидними” вчинками, за що потрапив до категорії “недостойних пастирів”, то другий відзначився своїм лідерством в унійному процесі та участю у вирішенні справ загальноцерковного значення. Чимало зробив *К. Терлецький* для зміцнення єпархії, її храмів та маєтностей. Прикметно, що його діяльність на Волині майже цілком збіглася з часом піднесення Острога з його академією. *І. Борискович* був видатним освітнім діячем, одним з організаторів Луцького Хрестовоздвиженського братства. Незважаючи на протиборство уніатів і православних після 1596 р., є підстави говорити про розквіт єпархії в останній чверті XVI – першій половині XVII століття.

У XVI ст. великий вплив на облаштування кафедри мала волинська магнатерія. Так, можна вважати доведеним факт, що у 1585 р. Луцьку та Острозьку кафедри очолював *К. Терлецький* внаслідок протекції князя *В.-К. Острозького*. Чи висував князь свого кандидата на Луцьку кафедру після смерті *К. Терлецького* у 1607 р., невідомо. Протестували проти номінації на кафедру уніата Євстахія Малинського депутати волинського сеймику, серед яких домінували клієнти князя. Супротивником єпископа-уніата був також і *Януш Острозький*. Відтак, справа затвердження *Є. Малинського* тягнулася до 1609 року.

Межі єпархії періоду аж до кінця XVIII ст. у джерелах чітко не окреслені. Загально вважається, що єпархія знаходилася на території Волинського воєводства Речі Посполитої, а її парафії – у володіннях князів *Острозьких* та інших волинських магнатів. За реляцією П. Боровика, станом на 1647 р. єпархія нараховувала 1 тис. православних і понад 100 уніатських парафій. Приблизно такий же чисельний стан зафіксував 1664 р. єпископ *Я. Суша*. За пізнішими даними (1772 р.) територія владцтва становила 35 000 км², у ньому налічувалось 1 236 парафій.

Л. єпархія мала, фактично, дві кафедри з єпископськими резиденціями. Про головну резиденцію з кафедральним храмом св. Іоана Богослова в Луцьку збереглися докладні свідчення кінця XVI – початку XVII століття. За інвентарями 1598 і 1600 рр., резиденція була колись збудована троцьким каштеляном Пронським. За даними 1595 р., єпископ *К. Терлецький* “деревом і муром” відбудував резиденцію в Луцькому замку, поставивши безверху муровану вежу (двір біля церкви займав “півзамку”). За описом майна після смерті єпископа, в резиденції був білий будинок із пекарнею і коморою, дерев’яна дзвіниця, дерев’яний будиночок і вежа. В описі єпархії 30 серпня 1607 року змальовано добрий стан кафедральної церкви в Луцьку: у церкві було

три вівтарі, комплект. Такий же стан фіксується в Пречистенському монастирі. Подано також докладний опис церковного одягу і богослужбових книг. За інвентарем 1618 р., стан храмової будівлі був “дуже поганим”. У 1621 р. єпископ Ієремія Почапівський віддав собор св. Іоана в шестирічну оренду ключникові Войцеху Станішевському, в 1625 р. – дворянину Янові Биковському. У 1629 р. соборна церква перебувала в такому стані, що сам владика боявся у ній служити. У другій половині століття церква зазнала інших руйнувань.

Друга резиденція з кафедральним *Богоявленським собором* знаходилася в Острозі. Найдавніша писемна згадка про те, що єпископ посідає дві кафедри, уміщена у сфальсифікованій грамоті галицько-волинського князя Любарта луцькій церкві св. Іоана Богослова від 8 грудня 1322 року, насправді виданій наприкінці 1383 – на початку 1384 років. Перша достовірна згадка про острозьку кафедру вміщена в грамоті архієрейського собору київської митрополії 1509 року. Можливо, напередодні князь *К. І. Острозький* надав острозькій кафедрі низку маєтків біля Острога. Вважається, що саме він також збудував мурований Богоявленський собор. У часи урядування єпископа *К. Терлецького* в джерелах згадується острозький двір, який розміщувався в окольному замку на давній церковній площі. За документом від 27 липня 1598 року, двір був збудований єпископом *К. Терлецьким* і капітулою. Свідчень про те, що владика тривало перебував у своїй другій резиденції, не збереглося.

Після остаточного визнання і затвердження в 1633 р. православної ієрархії до острозької резиденції повернувся православний владика. Місцем резидування луцького уніатського єпископа був василіанський монастир у Жидичині. У результаті Хмельниччини уніатська церква на Волині була практично знищена. На зламі XVII-XVIII ст., за нових політичних та етно-конфесійних умов, відбувся перехід єпархії до унії.

Її адміністративна структура та організа-

ція окреслена документами православного Берестейського собору 1596 року. Так, на соборі єпархію представляли 22 духовні особи і 29 світських осіб. Духовенство було представлено сімома протопопами (Острог, Луцьк, Звягель, Дубно, Костянтинів, Острополь, Клевань); п'ятьма архимандритами й одним ігуменом (Дорогобуж, Степань, Дубно, Пересопниця, Дермань, Жидичин); сімома священиками (Острог, Чернчиці, Кременеччина, Ковельщина, Коритно, Кам'янець), двома ченцями (Острог, Пересопниця). Світську частину представляв, фактично, увесь цвіт місцевих князів і шляхти, земських урядників і писарів, яких очолював князь *В.-К. Острозький*.

Джерела дозволяють досить чітко обрахувати маєтки луцької та острозької кафедри – однієї з найбагатших у Київській митрополії. У часи урядування єпископа *К. Терлецького* кафедра мала близько 50 одиниць володінь.

Окремі групи маєтків кафедри творили цілі волості, що полегшувало управління ними. Єпископ користувався випробуванням методом: маєтками управляли спеціальні намісники/урядники. Наприклад, *К. Терлецький* призначав на ці посади своїх родичів. Великого нищення єпархія зазнала під час повстання *С. Наливайка* (у літературі дискутується питання про можливу причетність до цих акцій князя *В.-К. Острозького*). За деякими даними, її втрати визначалися сумою в 100 тис. флоринів.

Канонічна влада луцького й острозького єпископа спиралася на інститути церковного життя єпархіального рівня. Серед них помітне місце належало владичому духовному суду і крилосу – органі управління та церковної юрисдикції при єпископові. Як правило, до складу крилоса входило духовенство кафедральної церкви та протопоп і священики найбільших (переважно “столичних”) церков. Найдавніше свідчення про крилос при луцькій кафедрі походить із 1558 року. Місцевий крилос був досить дієвим: крилошани опікувались майном кафедри, оздобленням храмів,

організацією богослужінь, дотриманням канонічного нагляду над діяльністю духовенства. У час урядування *К. Терлецького* крилос набув важливого значення. Єпископ намагався спрямувати його діяльність на виконання канонічних обов'язків, радився з ним у важливих питаннях внутрішньоцерковного життя.

Після соборів 1596 р. ситуація в єпархії була напруженою і канонічно безпорадною. Юрисдикція єпископа-уніата *К. Терлецького* поширювалася, вочевидь, лише на маєтки кафедри. Князь *В.-К. Острозький* ізолював церкви своїх маєтків від владики. Опіку над ними здійснював на Волині учасник православного Берестейського собору белградський митрополит Лукаш, який знайшов собі притулок у Степанському монастирі, що знаходився під протекторатом *В.-К. Острозького*. Митрополит Лукаш (інше ім'я – Лука Сербин) вперше згадується в ухвалі Львівського собору в січні 1595 року. У 1599 р. *В.-К. Острозький* надав йому монастир у Степані, де він перебував близько трьох років. Потім став архимандритом Дорогобужського монастиря, де й помер 1618 року. Існують свідчення, що Лукаш здійснював рукопокладення нових священиків.

Розквіт єпархії в добу князя *В.-К. Острозького* обумовлювався тим, що він виношував ідею перенести патріарший престол із Константинополя до Острога та створити там потужний релігійний і культурний центр. Для цього була заснована ОА та здійснена публікація *Острозької Біблії*.

Джерела: Каманин И. Состояние церквей г. Луцка и именней Луцкой епископии в 1607 году // Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России, издаваемый Киевской комиссией для разбора древних актов. – Вып. 2. – Киев, 1916. – С. 42-45; Кравченко В. М. Найдавніші інвентарі луцького замку і староства (кінець XVI – початок XVII ст.) // Архіви України. – 1986. – № 5. – С. 20, 22, 23, 24; Малиновський М. Исторична ведомость о крилосах (капітулах) в восточной церкви загалом, и о крилосах русских в Галиче, потом во Львове и в Пермишле особно //

Рускій Сіон. – 1876. – Ч. 19. – С. 601; Пам'ятки: Архів Української Церкви. – Т. 3. – Вип. 1: Документи до історії унії на Волині та Київщині кінця XVI – першої половини XVII ст. / Упор. М. В. Довбищенко. – Київ, 2001.

Література: Блажейовський Д. Ієрархія Київської церкви (861 – 1996). – Львів, 1996; Вихованець Т. Острозькі храми XVI – середини XVII ст. // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Історичні науки”. – Вип. 13: Матеріали міжнародної наукової конференції “Князь Василь-Костянтин Острозький в історії України та Європи” 15-17 жовтня 2008 року. – Острог, 2008. – С. 160-204; Заєць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття. – Львів, 2003; Ісаєвич Я. Д. Літературна спадщина Івана Федорова. – Львів, 1989; Каманин И. Состояние церквей г. Луцка и имении Луцкой епископии в 1607 году // Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России, издаваемый Киевской комиссией для разбора древних актов. – Вып. 2. – Киев, 1916. – С. 42-45; Колосок Б. В. Православні святині Луцька. – Київ, 2003; Кравченко В. М. Найдавніші інвентарі луцького замку і староства (кінець XVI – початок XVII ст.) // Архіви України. – 1986. – № 5. – С. 20-24; Леп'явко С. Козацькі війни XVI ст. в Україні. – Чернігів, 1996; Мицько І. Заснування єпископської кафедри в Острозі // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Історичні науки”. – Вип. 13: Матеріали міжнародної наукової конференції “Князь Василь-Костянтин Острозький в історії України та Європи” 15-17 жовтня 2008 року. – Острог, 2008. – С. 151-159; Його ж. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990; Немировський Е. Л. Иван Федоров и его эпоха: Энциклопедия. – Москва, 2007; Плохий С. Папство и Украина. Политика римской курии на украинских землях в XVI-XVII вв. – Киев, 1989; Ричков П. А., Луц В. Д. Архітектурно-мистецька спадщина князів Острозьких. – Київ, 2002; Тесленко І. Інкорпорація підострозьких володінь Луцької єпископії до Острозької волості в останній чверті XVI ст. // Релігія і церква в історії Волині. Збірник наукових праць / Під ред. В. Собчука. – Кременець, 2007. – С. 46-56; Його ж. Парафіальний поділ та церковне землеволодіння в Острозькій волості за часів Василя-Костянтина Острозького (1574-1608) // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Історичні науки”. – Вип. 13: Матеріали міжнародної наукової конференції “Князь Василь-Костянтин Острозь-

кий в історії України та Європи” 15-17 жовтня 2008 року. – Острог, 2008. – С. 205-211; Тимошенко Л. Берестейська унія 1596 р. – Дрогобич, 2004; Його ж. Діяльність єпископа Кирила Терлецького на уряді Луцько-Острозької кафедри // Studia z dziejów i tradycji metropolii kijowskiej XII – XIX wieku / Red. A. Gil / Studia i materiały do dziejów chrześcijaństwa wschodniego w Rzeczypospolitej. – Т. 5. – Lublin, 2009. – S. 193-211; Ульяновський В. І. Історія церкви та релігійної думки в Україні: У 3-х кн. – Кн. I: Середина XV – кінець XVI століття. – Київ, 1994; Флоря Б. Две грамоты князя Любарта (о Луцкой епископской кафедре в первой половине XIV ст.) // Древнейшие города Восточной Европы. 1998 г. – Москва, 2000. – С. 250-254; Kempa T. Recepja unii brzeskiej na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego i ziem ruskich Korony do połowy XVII wieku // Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej. – Lublin, 2005. – R. 3. – S. 166-169; Ejustdem. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525 – 1608) wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej. – Toruń, 1997; Kołbuk W. Kościoły wschodnie w Rzeczypospolitej około 1772 roku. – Lublin, 1998; Lewicki K. Książę Konstanty Ostrogski a Unja Brzeska 1596 r; Modzelewska B., Osadczy W. Łucka diecezja // Encyklopedia katolicka. – Т. 11. – Lublin, 2006. – S. 600-601.

Леонід Тимошенко

Любарський Святогеоргіївський монастир

Монастир виник, вочевидь, за підтримки *В.-К. Острозького*. В *Острозькому літописі* під 1604 р. записано: “начася монастир во граді Любартові святого великомученика Георгія благочастивим ігуменом Кирилом Константиновським, протом (керівником – *І. М.*) святих церквей і дозорцею повіту Волинського святих монастирей”. Як любарський ігумен Кирило Томашевич Костянтинівський згадується ще в 1613, 1618, 1628 та 1643 роках. Він засновує Тригорський монастир на Житомирщині. За *Острозьким літописом*: 1611 р. “начася монастир Тригорський в пустині Трояновській, недалеко от